I. GYVENVIETĖS IR PILIAKALNIAI

ŠVENTOSIOS 23-IOSIOS STOVYKLOS TYRINĖJIMAI 1970—1971 M.

RIMUTĖ RIMANTIENĖ

23-ioji stovykla yra nusausintose pelkėse, apie 150 m į pietus nuo Mančiškės kelio, vakarinėje pagrindinio melioracijos kanalo pusėje, apie 1 km nuo dabartinio jūros kranto. Stovyklos egzistavimo metu tai buvo rytinis pajūrinio ežerėlio (senvagės?) krantas, kuriame išsirikiavusi visa eilė panašių stovyklų. Dauguma jų sunaikinta, ariant pelkiniu plūgu, tyrinėtos tik 23-ioji, 26-oji ir 28-oji. Netoli šių pastarųjų buvo rasti ir du gintaro ruošinių lobiai.

23-iosios stovyklos ištirta 1500 m^2 plotas. Tai siauras ilgas ruožas, einantis pagal buvusio ežero krantą. Todėl viso ploto kultūrinis sluoksnis buvo gerokai paplautas. Kultūrinį sluoksnį sudarė 10—15 cm storio sudirvožemėjęs juosvos spalvos sapropelis, labai plačiuose plotuose ištisai nusėtas smulkiais sudegusiais kauliukais bei žuvies ašakomis, smulkiais degėsiais. Buvo keletas ryškesnių duobučių su angliukais, gausesnėmis puodų šukėmis — iš visko matyti, kad tai buvusių židinių liekanos. Virš kultūrinio sluoksnio slūgsojo per visą plotą 50—80 cm storio durpių sluoksnis, kurio apatinėje dalyje pasitaikydavo gintarų, išplautų iš kultūrinio sluoksnio. Po kultūriniu sluoksniu vakarinėje tyrinėtojo ploto dalyje slūgsojo aleurito ir smėlio sluoksneliai, o rytinėje dalyje — dar iki 50 cm storio durpių sluoksnis, o tik po juo aleuritas. Iš viso to matyti, kad stovykla buvo įsikūrusi neilgą sausros laikotarpį, persitvarkius pajūrio ežerui, prie pat kranto. Stovykla palikta, pakilus drėgmei ir vandeniui vėl apsėmus tą vietą. Po to stovyklos vieta jau nebenu-

sausėjo. Susidaręs virš jos durpių sluoksnis apsaugojo medinius dirbinius, nors juos vanduo plukdė ir zulino. Tačiau vandens sluoksnis čia buvęs nestoras, ir visi mediniai dirbiniai rasti kiaurai peraugti vandens augalų šaknų. Vakarinėje tyrinėtojo ploto dalyje keliose vietose rasta suvirtusių karčių ir nusmailintų kuolų, net stambokų pliauskų. Tačiau jos taip buvo išjudintos iš vietos ir suplautos, kad jau nebeįmanoma atsekti jų išdėstymo sistemos. Greičiausiai tai kokių pastatų liekanos, juoba, kad šalimais rasta duobelių su židinių pėdsakais. Visas rytinis tyrinėtojo ploto pakraštys buvo prismaigstytas 5—12 cm skersmens kuolų, perkaltų per visą durpių sluoksnį ir įsmigusių į apačioje slūgsantį smėlį. Kuolai aptašyti įvairiai. Vieni smulkiai nuskaldyti iš visų pusių — kūgio pavidalu, iš vienos pusės, o iš antros — tik nulaužti, kiti nutašyti iš abiejų pusių — pleišto pavidalu. Daugumą kuolų buvo su žieve — uosiniai, juodalksniniai, baltalksniniai, drebuliniai, beržiniai. Jų išdėstymo sistemos nepavyko atsekti, nors tarpais buvo matyti stambesnių kuolų eilės.

Pagrindiniai radiniai — puodų šukės; jų surinkta per 6000. Beveik visi puodai buvo plačiaangiai, smailadugniai, paprastai kiek atriestu pakraštėliu. Tik labai nedidelė dalis buvo ornamentuota virveliniu apvijiniu įspaudu, duobutėmis, įraižomis. Molio masėje įmaišyta sapropelio su sraigėmis. Kelių puodų šukėse aptikta grūsto granito priemaišų; tai būta dubens priplotu dugneliu ir ryškiai plokščio mažo puoduko dugnelio šukių. Jos rastos židiniuose kartu su pirmojo tipo puodų šukėmis.

Antrą — didžiąją — radinių grupę sudarė gintarai; jų surinkta apie 5000 gabalų. Dauguma radinių rodo, kad šioje vietoje būta gintaro dirbtuvės — daugiausia rasta nuoskalų ir sudužusių ruošinių apskritoms sagutėms. Visos jos labai vienodos ir greičiausiai buvo gaminamos ne savo reikalams. Net rastieji sveiki egzemplioriai, atrodo, nebuvo nešioti. Tuo tarpu sau buvo gaminami įvairesni ir puošnesni dirbiniai: tai dailūs, net ornamentuoti trapeciniai kabučiai, plokščias didelis žiedas, papuoštas taškučiais, cilindriniai karoliai. Juose galima pastebėti virvutės nuzulintų žymių.

Iš vietinio prasto titnago buvo gaminami trikampiai strėlių antgaliai, paprastai visu retušuotu paviršiumi, smulkūs gremžtukai, peiliai ir kitokie įrankėliai, kuriais, gal būt, būdavo apdirbamas gintaras. Gintarui gludinti buvo vartojami dideli plokšti, išilgai perskelti granitiniai akmenys. Kitiems dirbiniams gludinti vartoti iš smiltainio pagaminti galąstuvai — plokščios plytos su įdubimais. Išsiskyrė specialus mentelės pavidalo galąstuvas su rankenėle.

Akmeniniai gludinti dirbiniai — visi įvežtiniai. Tai skobtai ar jų dalys — plokšti trapecinio piūvio arba beveik ovalinio piūvio, su įdubusiais ašmenimis, pagaminti iš kambrio argilito arba skalūno, kurie į žemės paviršių išeina tiktai šiaurinėje Estijoje bei Leningrado srityje. Iš ten jie ir turėjo būti įvežti. Iš tų pat sričių turėjo būti įvežti ir skalūno ietigaliai, kurių stovykloje rasti keli fragmentai.

Iš vietinių medžiagų ietigaliams bei peiliams vartota kaulas ir ragas. Ietigaliai plokšti, lęšio piūvio. Labai plokšti yra ir peiliai su rankenomis. Odoms išdirbti vartoti dažnai sutinkami lenkti kaulai, išgludinta viduriniąja dalimi. Iš smulkių gyvulių kauliukų daromos ylos su nenulygintu sąnariu. Vienintelis radinys tuo tarpu — vienadantis kaulinis žeberklas. Daugumą kaulinių radinių sudarė amuletai — pragręžti žvėrių — elnio, briedžio (perskelti)

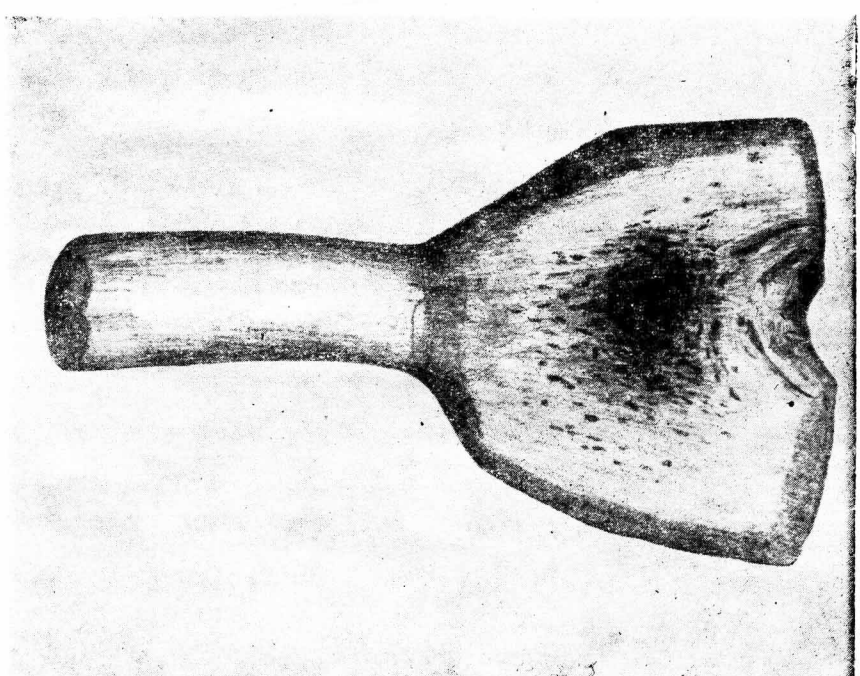

1 pav. Kultuvė riešutams skaldyti

šerno, tauro, kiaunės — dantys. Kultūriniame sluoksnyje rasta daug neapdirbtų žvėrių (tauro, briedžio) kaulų bei ragų, žuvų ašakų. Jų tarpe visiškai atskirai vienas nuo kito rasti trys gabalai žmonių žandikaulių, dantų, kaukolės fragmentų, nugarkaulio slankstelių. Atrodo, šie kaulai buvo vandens atnešti iš paplautų kur nors netoliese buvusių kapų.

Labai retas radinys — tai kanapinis siūlas: apie 20 cm ilgio, susuktas iš dviejų pluoštų, nepaprastai lygiai ir gerai suverptas.

Iš medinių namų apyvokos daiktų minėtinos penkios kultuvės riešutams skaldyti (pav. 1, 2). Dažniausiai jos padarytos iš medžio šakos krumplio dalies ir yra plokščios, tačiau viena buvo su pakelta rankenėle ir keturkampe lentele (pav. 2), o viena iš atsitiktinės pliauskelės. Keturios iš jų rastos šalia židinio, kuriame, be kita to, buvo daugybė riešutų kevalų, o į vienos kultuvės medį net įsmigusios kevalų skeveldrėlės. Galimas daiktas, kad tos pačios kultuvės buvo vartojamos ir pluoštui apdirbti.

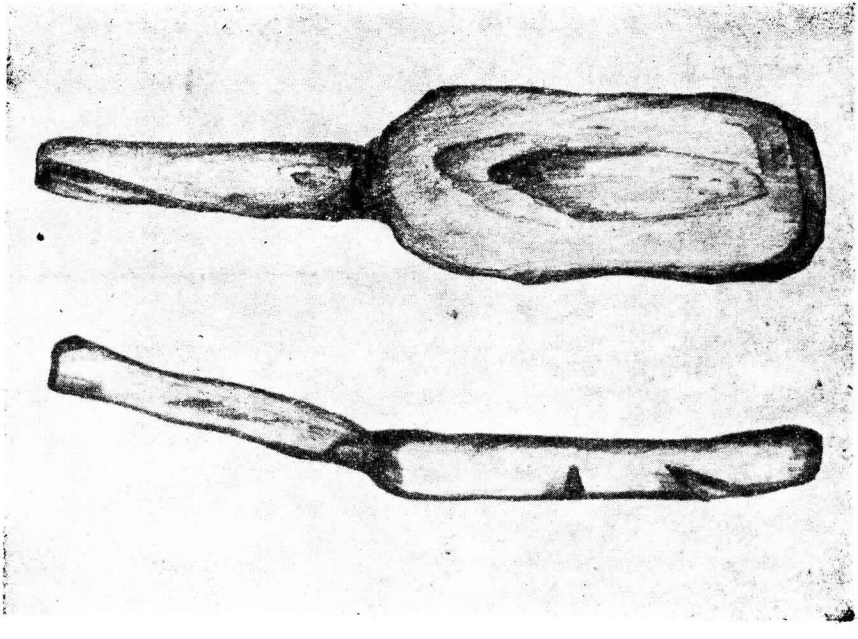

2 pav. Kultuvė riešutams skaldyti

Savita yra plokščia asimetrinė mentelė su ilgu kotu ir neišaiškintos paskirties plokšti mediniai, apie 30 cm ilgio, dirbinėliai vienu nusmailintu galu, o antru su kuprele (bumerangai?). Prie namų apyvokos daiktų tenka priskirti ir kaušus. Ežero sluoksnyje rastas nedidelis, beveik trikampės formos kaušelis (gal būt, vartotas ir vandeniui iš luoto išsemti). Kito apskrito kaušo dalis su rankena rasta netoli kultuvių, prie židinio. Trečiojo kaušo likus tik maža dalelė ir gerai išlikusi rankena su lingės galvute (pav. 3). Ši kaušo dalis rasta tarp suplautų karčių pačioje buvusioje pakrantėje, pietinėje ploto dalyje. Šitokie kaušai laikomi apeiginiais.

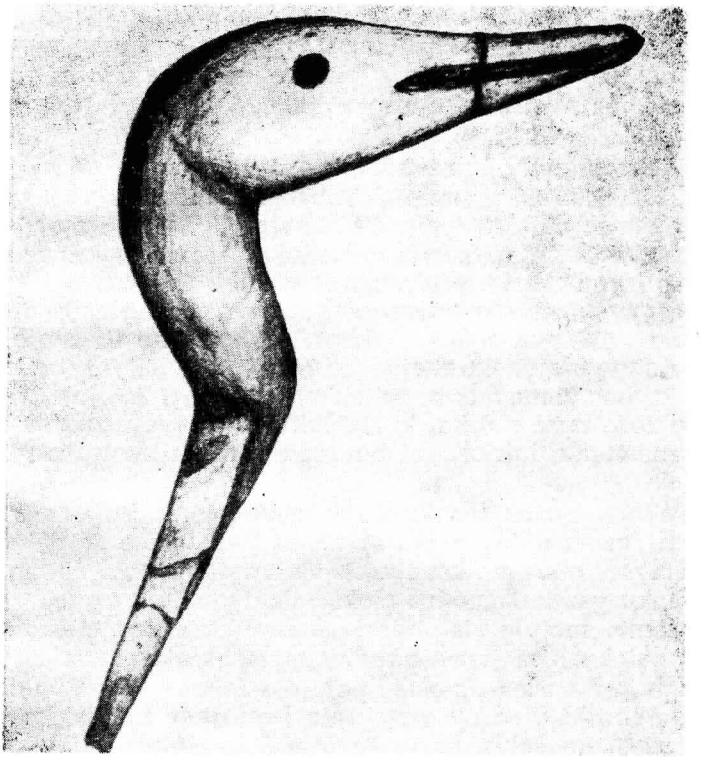

3 pav. Medinio kaušo rankena su lingės galvute

Pagrindinis gyventojų užsiėmimas buvo žvejyba. Tinklų gabalų neišliko, bet visame plote rasta išbarstyta daugybė plūdžių ir tinklų pasvarų. Beveik visos plūdės yra vienodos — padarytos

iš pušies žievės, ovalinės formos, įkirstais galais, dažnai su išilginiu grioveliu. Retkarčiais sutinkamos mažytės apskritos plūdelės su skylute. Prie žvejybos įrankių priklauso ir medinės ritės; jų rasta dažniausiai tik suskilusios dalys. Pačioje buvusio ežero pakrantėje gulėjo atskirai išmėtyta keletas labai prastai išlikusių irklų. Irklai kiek siaurėjančiu, buku galu.

Pasvarai kartais daromi iš apvalių akmenukų, apvyniojant juos beržo tošimi ir surišant galiukus. Tačiau dauguma pasvarų padaryta iš plokščių ovalinių akmenų, su dviejose vietose įkirstais pakraščiais.

Šalia aiškių dirbinių nemažą dalį sudaro ir trumpos nužievintos medinės trinkelės abiem smailai nukapotais galais. Gal tai ruošiniai kokiems nors dirbiniams, o gal jos buvo vartojamos kaip padėklas, apdirbant odas. Beje, šioje stovykloje pirmąkart rastas gabalas apdirbtos odos be plaukų, su pradurtomis skylutėmis.

Radiokarboniniu būdu ši stovykla datuota 4190±80 m. nuo dabarties (2240±80 m. pr. m. e.). Tai laikotarpis, kai vietiniai Narvos—Nemuno kultūros gyventojai pradėjo bendrauti su ateiviais — šukinės keramikos ir virvelinės keramikos kultūros nešėjais. Tuo tarpu Šventojoje neaptikome jokios šukinės keramikos kultūros gyventojų stovyklos, o radome tiktai atskirus dirbinius. Tokie yra įveržtiniai skalūno skobteliai, rasti ne tik šioje, bet ir 28-ojoje stovykloje. Be abejo, jie įsigyti mainais už beveik masinės gamybos gintarines sagutes bei kabučius. 26-ojoje ir 28-ojoje stovyklose rasta net kai kurių šukių su vėlyvu šukiniu (III stiliaus) ornamentu, kurios, gal būt, rodytų ir artimesnius ryšius su finougrais.

Virvelinės keramikos kultūros gyvenvietės buvo vakarinėje ir šiaurės vakarinėje to paties ežero pakrantėje ir datuojamos tuo pačiu laikotarpiu. Be abejo, vietiniai gyventojai mokėsi iš virvelininkų gaminti puodus plokščiais dugnais, su grūsto granito priemaišomis molyje, taip pat, nepereidami prie žemdirbystės, perėmė kai kuriuos jiems naudingus techninius augalus, pavyzdžiui, kanapę, kurios pluoštas nebijo vandens. Virvelininkai, be abejo, perėmė iš vietinių gyventojų žvejojimo būdus, įrankius ir gintarinius papuošalus, kurie kartojasi to paties laikotarpio jų stovyklose. Šio laikotarpio Narvos—Nemuno kultūros gyventojai beveik visai nebepuošdavo savo keramikos. Štai kodėl vėlesnėse virvelinės keramikos kultūros gyvenvietėse visai neišlikę senosios ornamentikos — ji buvo išnykusi, jau prieš įsigalint virvelinei.

Nors šios stovyklos tyrinėjimai neišsprendžia visų klausimų, kokie buvo Narvos—Nemuno kultūros santykiai su šukinės bei virvelinės keramikos kultūromis, tačiau daug ką paaiškina.

SUDARGO PILIAKALNIŲ TYRINĖJIMAI 1970 M.

REGINA KULIKAUSKIENĖ, PRANAS KULIKAUSKAS

Sudargo miestelis įsikūręs Šakių rajone, Kidulių apylinkėje, kairiajame Nemuno krante, 3 km nuo RTFSR Kaliningrado srities sienos. Ties Sudargu Nemuno krantai aukšti ir statūs, išvagoti gilių ir plačių daubų. Dėl patogios geografinės padėties ši vieta senovėje buvo sumaniai išnaudota gynybiniams įrenginiams. Maždaug dviejų kilometrų protarpyje čia būta net penkių piliakalnių; jų šiuo metu išlikę tik du. Piliakalniai stūkso dviejuose kaimuose — Burgaičių ir Grinaičių (Kidulių apylinkėje, Šakių rajone), bet visi vadinami vienu — Sudargo — vardu.

1970 metais tyrinėti trys piliakalniai: du Grinaičių kaimo teritorijoje. Iš viso komplekso jie geriausiai išlikę. Tretysis tyrinėtas piliakalnis priklauso jau Burgaičių kaimui. Be to, patikrintas tame pat kaime esantis ir bebaigiąs griūti kranto iškyšulys, vadinamas Vorpiliu. Tyrinėjimai vykdyti bendromis Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos instituto ir Vilniaus Valstybinio universiteto Lietuvos TSR istorijos katedros jėgomis.

Pirmojo Grinaičių piliakalnio tyrinėjimai

Piliakalnis vietos žmonių vadinamas „Žydkapiais", nes jau nuo XVIII amž. jame buvo laidojami žydų tautybės žmonės. Jis įrengtas aukštame, stačiame Nemuno krante. Nemunas piliakalnį supa iš vakarų ir šiaurės vakarų. Iš rytų ir pietryčių piliakalnį saugoja gili dauba. Pietinėje ir pietvakarinėje pusėje piliakalnis nuo laukų buvo atskirtas iškastu grioviu ir sustiprintas gana masyviu pylimu. Pylimo aukštis 3 metrai, ilgis 30 m, o plotis šiuo metu siekia net 26 m. Pylimas deformuotas, nes ir jame laidoti mirusieji. Rytinis jo galas nukastas, ruošiant čia bunkerį. Piliakalnio aikštelė ovalinės formos, 30×20 m dydžio. Ji labai išardyta apkasų, iškastų visu aikštelės pakraščiu. Apkasų gylis 1,5—2 m, plotis 1—1,5 m, o vietomis siekia net 4—5 m.

Piliakalnyje ištirti trys plotai. Vienas jų buvo pylimo rytinėje pusėje ir apėmė visą apardytąjį galą. Tiriamasis plotas kirto